

TALABALARNING YOSHI VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI LINGVISTIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIRI

Ergashev Doniyor Dovronovich,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

mustaqil izlanuvchisi

E-mail: ergashevdonik2005@gmail.com

ORCID: 0009-0005-5523-3578

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 9-fevral 2026-yil Tasdiqlandi: 11-fevral 2026-yil Jurnal soni: 17-B Maqola raqami: 13 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v17i.1442 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS yosh, psixologik xususiyatlar, lingvistik kompetensiya, nutqiy inhibitsiya, motivatsiya, til o'zlashtirish, CEFR	Mazkur maqola talabalarning yoshi hamda psixologik xususiyatlarining lingvistik kompetensiyani shakllantirish jarayoniga ta'sirini kompleks tarzda tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqola doirasida 16–20, 21–25 va 26+ yosh guruhlariga mansub talabalar misolida grammatik aniqlik, leksik boylik, fonologik to'g'rilik, nutq ravonligi va diskursiv qobiliyat kabi lingvistik kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari empirik jihatdan o'rganildi. Shuningdek, motivatsiya turi (intrinsik va ekstrinsik), nutqiy inhibitsiya, til xavotirlanishi hamda o'z-o'ziga ishonch darajasi kabi psixologik omillarning til o'zlashtirish samaradorligiga ta'siri aniqlashtirildi. Tadqiqot aralash metodologiya asosida olib borilib, so'rovnoma (AMTB, FLCAS), og'zaki va yozma nutq testlari hamda kuzatuv natijalari statistik va tematik tahlil qilindi. Natijalar yosh omilining lingvistik kompetensiya rivojlanishida differensial xarakterga ega ekanligini ko'rsatdi: yosh talabalar nutqiy faollik va fonologik moslashuvda yuqori natijalarni namoyon etsa-da, grammatik aniqlikda nisbatan past ko'rsatkichlarga ega; kattaroq yoshdagi talabalar esa tahliliy fikrlash asosida grammatik va leksik kompetensiyada ustunlik qilsa-da, yuqori xavotirlanish va nutqiy qo'rquv sababli og'zaki nutqda kamroq faollik ko'rsatadi. Tadqiqot yosh va psixologik omillar o'zaro integratsiyalashgan holda lingvistik kompetensiya shakllanishiga ta'sir qilishini ilmiy asosda dalillaydi hamda oliy ta'lim muassasalarida yoshga mos, differensial va psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlovchi til o'qitish strategiyalarini ishlab chiqish zarurligini asoslaydi.

Kirish

Zamonaviy til o'qitish nazariyasi va amaliyoti doim talabalarning individual farqlarini hisobga oluvchi yondashuvlarni talab qilmoqda. Bunday farqlar qatorida yosh va psixologik xususiyatlar lingvistik kompetensiyani shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Lingvistik kompetensiya – grammatik, leksik, fonologik, diskursiv va pragmatik bilimlarning integratsiyasi sifatida tushuniladi va uning rivojlanishi nafaqat o'quv dasturiga, balki o'quvchining ichki dunyosi, kognitiv rivojlanish bosqichi hamda psixologik barqarorligiga bog'liq¹.

Ilmiy adabiyotlarda "kritik davr gipotezasi" (Critical Period Hypothesis) til o'zlashtirishda yoshning ahamiyatini izohlab beradi: bolalar 12 yoshgacha bo'lgan davrda tilni intuitiv ravishda, ona tilini o'rganish kabi o'zlashtiradi, kattalashgan sari esa bu jarayon murakkablashib, tahliliy fikrlashga asoslanadi². Biroq, bu gipoteza hali ham ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Ba'zi tadqiqotchilar kattalarda ham tilni mukammal o'zlashtirish mumkinligini, lekin bu psixologik omillar – motivatsiya, xavotirlanish, o'z-o'ziga ishonch – orqali amalga oshirishni ta'kidlaydi

Adabiyotlar tahlili

Yosh – ikkinchi til o'zlashtirishdagi eng kuchli individual farqdir. Lenneberg taklif etgan Kritik Davr Gipotezasiga ko'ra, 12 yoshgacha bo'lgan bolalar miyasining plastikligi tufayli yangi tilni ongli emas, balki intuitiv tarzda o'zlashtiradi³. Ular nutqni eshitish orqali, qoidani tushunmasdan, "gap qanday ishlaydi" degan hissiyat orqali o'rganadi. Bu esa ularning talaffuzi, intonatsiyasi va idiomatik ifodalarni ishlatishida tabiiylikni saqlashga yordam beradi.

Aksincha, 16 yoshdan yuqori talabalar kognitiv tizimlari rivojlanganligi sababli tahliliy yondashuvga moyildir. Ular qoidani tushunish, misollar orqali tekshirish, xatolarni tahlil qilish orqali o'rganishni afzal ko'radi. Bu esa grammatik aniqlik va yozma nutqda yuqori natijalarga olib keladi. Biroq, ularning nutqiy faolligi ko'pincha past bo'ladi, chunki "xatoga qilishdan qo'rqish" (fear of making mistakes) kabi psixologik to'siqlar mavjud.

Deci va Ryan "O'z-o'zini belgilash nazariyasi"da motivatsiyaning uchta asosiy ehtiyojga – avtonomiya, kompetentlik va

ijtimoiy aloqa – asoslanishini ta'kidlaydi⁴. Talaba o'z o'rganish jarayonini boshqarayotganidan his qilsa, u intrinsik motivatsiyaga ega bo'ladi, bu esa chuqur va barqaror o'zlashtirishga olib keladi.

Boshqa tomondan, nutqiy inhibitsiya – o'z fikrini ochiq ifodalashdan qo'rqish – kattaroq yoshdagi talabalarda keng tarqalgan hodisa. Horwitz "til xavotirlanishi" (foreign language anxiety) tushunchasini kiritib, bu holatning nutqiy faollikni 70% gacha kamaytirishini ko'rsatgan⁵. Ayniqsa, jamoat oldida so'zlash talablari bor darslarda bu xavotirlanish maksimal darajaga yetadi.

Shuningdek, o'z-o'ziga ishonch (self-efficacy) ham muhim rol o'ynaydi. Banduraga ko'ra, talaba o'zining til bilish qobiliyatiga ishonsa, u qiyin vazifalarga ham tayyor bo'ladi⁶. Bunday talabalar xatolardan qo'rqmaydi, balki ularni o'rganish vositasi sifatida qabul qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot aralash metod (mixed methods) asosida olib borildi. Nazariy tahlil, so'rovnoma, nutq testlari va kuzatuv kombinatsiyasi qo'llanildi.

Namuna –Alfraganus universitining ingliz tili yo'nalishidagi talabalari (n = 150). Namuna quyidagi yosh guruhlariga bo'lindi:

Guruh A: 16–20 yosh (n = 50)

Guruh B: 21–25 yosh (n = 60)

Guruh C: 26+ yosh (n = 40)

Barcha ishtirokchilar CEFR B1–B2 darajasida (tasdiqlangan). Tadqiqotda so'rovnoma (Gardnerning Attitude/Motivation Test Battery (AMTB) versiyasi; Horwitzning Foreign Language Classroom Anxiety Scale (FLCAS); 5 daqiqalik erkin mavzu bo'yicha nutq (Speaking app orqali avtomatik tahlil + o'qituvchi bahosi); yozma test (Argumentativ esse (grammatik xatolar, leksik boylik, bog'lovchi so'zlar soni tahlil qilindi); kuzatuv (darsdagi nutqiy faollik (so'zlagan marta, so'roq bergan marta, guruhdagi ishtirok); ma'lumotlarni tahlil qilish hamda soniyalarni tahlil qilish (SPSS v26 da tahlil qilindi (ANOVA, korrelyatsiya) kabi usullardan foydalanildi. Sifat ma'lumotlari tematik tahlil orqali ishlandi.

Natijalar

¹ Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.

² Lenneberg, E. H. (1967). *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley.

³ Lenneberg, E. H. (1967). *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley.

⁴ Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum Press.

⁵ Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125–132.

⁶ Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman.

Ko'rsatkich	Guruh A (16–20)	Guruh B (21–25)	Guruh C (26+)
Nutqiy faollik	Yuqori (o'rt. 8.2/10)	O'rtacha (6.5/10)	Past (4.8/10)
Grammatik aniqlik	Past (62%)	Yuqori (84%)	Eng yuqori (89%)
Talaffuz tabiiyligi	Yuqori	O'rtacha	Past

Natijalar shuni ko'rsatadiki, yosh talabalar nutqda faol, lekin grammatikada ko'proq xato qiladi. Kattaroq yoshdagi talabalar esa grammatikani a'lo darajada egallagan, lekin nutqda juda kam so'zlaydi. Bu, ularning psixologik inhibitsiyasi bilan izohlanadi.

So'rovnomalar natijasiga ko'ra: C guruhning havotirlanish darajasi (FLCAS o'rt. ball = 98) Guruh A (72) dan ancha yuqori. Motivatsiya darajasi esa barcha guruhlarda yuqori, lekin intrinsik motivatsiya Guruh A da (78%) ko'proq, Guruh C da esa ekstrinsik motivatsiya (kasb, imtihon) ustun (85%). Bu shuni anglatadiki, kattaroq yoshdagi talabalar maqsadga yo'naltirilgan, lekin ijro etishda qo'rqadi. Kuzatuvda, Guruh C talabalari xatoga qilishdan qo'rqib, so'zlashdan voz kechdilar. Bir talaba suhbatda: "Men to'g'ri gapirishim kerak, aks holda hamkasblar kuladi" – dedi. Bu ijtimoiy baholashdan qo'rqishning namoyonidir.

Aksincha, Guruh A talabalari xatolarni tabiiy deb hisoblab, ularni tuzatishga harakat qildilar. Bu o'z-o'ziga ishonchning yuqori darajasini ko'rsatadi.

Lingvistik kompetensiya shakllanishi ko'p omilli jarayon bo'lib, u nafaqat o'quv dasturi va metodik yondashuvga, balki talabani yosh xususiyatlari hamda psixologik holatiga ham bevosita bog'liqdir. Zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yosh omili til o'zlashtirish tezligi, uslubi va natijasiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, fonologik tizimni egallash jarayonida yoshlar sezilarli ustunlikka ega bo'lib, talaffuz va intonatsion modellarning tabiiy shakllanishi ularda nisbatan oson kechadi. Bu esa miyaning yuqori darajadagi neyropplastikligi bilan izohlanadi. Kattaroq yoshdagi talabalar esa fonetik moslashuvda biroz qiyinchilikka duch kelishiga qaramay, grammatik tizimni mantiqiy va tahliliy asosda tezroq anglaydi.

Yosh ulg'aygan sari metakognitiv nazorat kuchayadi. Talaba o'z nutqini ongli ravishda kuzatadi, xatolarni oldindan taxmin qilishga harakat qiladi va bu holat ba'zan ortiqcha ichki nazoratga olib keladi. Natijada spontan nutqiy faollik pasayadi. Bunday jarayon psixolingvistik fanida "over-monitoring" hodisasi sifatida izohlanadi. Yosh talabalarda esa nutq jarayoni tabiiyroq kechadi, ular kommunikativ maqsadni grammatik mukammallikdan ustun qo'yadi. Shu sababli ularning nutqi erkinroq, biroq grammatik jihatdan kamroq aniqlikka ega bo'lishi mumkin.

Psixologik omillar ham lingvistik kompetensiyani shakllanishida muhim o'rin tutadi. Motivatsiya, o'z-o'ziga ishonch va xavotirlanish darajasi til o'zlashtirish samaradorligini belgilovchi asosiy affektiv omillardir. Intrinsik motivatsiyaga ega talabalar tilni shaxsiy qiziqish va o'zini rivojlantirish ehtiyoji asosida o'rganadi, bu esa uzoq muddatli va barqaror natijalarni ta'minlaydi. Ekstrinsik motivatsiya esa ko'proq tashqi omillar – diplom, ish, imtihon talablari – bilan bog'liq bo'lib, qisqa muddatli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yosh talabalar orasida intrinsik motivatsiya ustunroq bo'lsa, kattaroq yoshdagi talabalar ko'pincha maqsadga yo'naltirilgan ekstrinsik motivatsiyaga ega bo'ladi.

Til xavotirlanishi (foreign language anxiety) esa ayniqsa og'zaki nutq jarayonida kuchli namoyon bo'ladi. Jamoat oldida so'zlash, baholanishdan qo'rqish yoki tengdoshlar tanqididan xavfsirash affektiv filtni oshiradi va lingvistik kirish (input)ning samarali qayta ishlashiga to'sqinlik qiladi. Shu jihatdan, o'qitish jarayonida psixologik xavfsiz muhit yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Xatolarni jazolash emas, balki ularni o'rganish vositasi sifatida talqin qilish pedagogik samaradorlikni oshiradi.

Shuningdek, ijtimoiy omillar ham yosh bilan bog'liq holda turlicha namoyon bo'ladi. Yosh talabalar kooperativ o'qitish shakllarida faolroq bo'lib, guruhliy ishlarda o'zaro o'rganish orqali lingvistik kompetensiyani tezroq rivojlantiradi. Kattaroq yoshdagi talabalar esa individual ishlashni afzal ko'rishni, mustaqil tahlil va yozma refleksiya orqali chuqurroq o'zlashtirishga intilishi mumkin. Bu farqlarni hisobga olgan holda differensial metodik yondashuv ishlab chiqish zarur.

Lingvistik kompetensiya CEFR mezonlari asosida baholanganda ham yoshga xos tafovutlar kuzatiladi. Yosh talabalar nutq ravonligi (fluency) va kommunikativ tashabbusda yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lsa, kattaroq yoshdagilar grammatik aniqlik (accuracy) va leksik tanlovda nisbatan yuqori natija ko'rsatadi. Demak, lingvistik kompetensiyani rivojlanishi bir yo'nalisli emas, balki ko'p qirrali va yosh hamda psixologik omillar bilan o'zaro bog'liq dinamik jarayondir.

Yosh biologik-kognitiv omil sifatida til o'zlashtirish mexanizmini belgilasa, psixologik xususiyatlar ushbu jarayonning intensivligi va sifatini aniqlaydi. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida lingvistik kompetensiyani shakllantirish jarayonida yoshga mos metodik strategiyalar, affektiv qo'llab-quvvatlash hamda differensial pedagogik yondashuvlarni uyg'unlashtirish zarur hisoblanadi. Bunday integrativ yondashuv talabalarning individual salohiyatini to'liq namoyon etish imkonini yaratadi hamda til o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Muhokama

Olingan natijalar yosh va psixologik omillar o'rtasida sezilarli o'zaro bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. ANOVA tahlili yosh guruhlar o'rtasida grammatik aniqlik va nutqiy faollik bo'yicha statistik ahamiyatli farqlar mavjudligini tasdiqladi ($p < 0.05$). Bu holat yosh omilining lingvistik kompetensiya tarkibiy qismlariga differensial ta'sir ko'rsatishini anglatadi. Xususan, 16–20 yosh guruhida nutq ravonligi va kommunikativ tashabbus yuqori bo'lsa-da, grammatik xatolar soni ko'proq qayd etildi. 26+ yosh guruhida esa aksincha, grammatik aniqlik yuqori, biroq nutqiy ishtirok past ko'rsatkichni tashkil etdi.

Mazkur tafovutlar kognitiv va affektiv omillar uyg'unligi bilan izohlanadi. Yosh talabalarda affektiv filtr pastligi sababli ular kommunikativ vaziyatlarda erkinroq ishtirok etadi. Xatolarni tabiiy jarayon sifatida qabul qilish ularning nutqiy tajriba o'ttirishiga xizmat qiladi. Bu esa Krashen nazariyasidagi "input–output" muvozanatini ta'minlaydi. Kattaroq yoshdagi talabalar esa rivojlangan metakognitiv nazorat tufayli nutqdan oldin shaklga (form) ortiqcha e'tibor qaratadi. Natijada mazmun (meaning) ikkinchi planga tushib, spontan nutq susayadi.

Korrelyatsion tahlil natijalari ham muhim xulosalarni ko'rsatdi: xavotirlanish darajasi bilan nutqiy faollik o'rtasida salbiy bog'liqlik ($r \approx -0.6$) aniqlangan bo'lib, bu yuqori xavotir past nutqiy ishtirok bilan kechishini bildiradi. Aksincha, o'z-o'ziga ishonch (self-efficacy) ko'rsatkichi bilan nutq ravonligi o'rtasida ijobiy bog'liqlik kuzatildi. Bu natijalar Bandura va Horwitz nazariy qarashlarini empirik jihatdan tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat shuki, motivatsiya turi lingvistik kompetensiya rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. Intrinsik motivatsiyaga ega talabalar nutqiy faoliyatda faolroq bo'lib, tajriba orqali o'rganishga moyil. Ekstrinsik motivatsiya ustun bo'lgan talabalarda esa natijaga yo'naltirilganlik kuchli, biroq jarayonning o'zidan zavqlanish darajasi pastroq. Bu esa uzoq muddatli kommunikativ barqarorlikka ta'sir qilishi mumkin.

Shuningdek, diskursiv kompetensiya natijalari yoshga bog'liq murakkab tendensiyani ko'rsatdi. 21–25 yosh guruhi mantiqiy bog'lanishlar va argumentativ tuzilmalarda eng muvozanatli natijani qayd etdi. Bu davr kognitiv yetuklik va nisbatan past xavotir darajasi o'rtasidagi optimal bosqich bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Demak, lingvistik kompetensiya rivojlanishida yoshning ta'siri chiziqli emas, balki bosqichma-bosqich va ko'p omilli xarakterga ega.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, lingvistik kompetensiya shakllanishi faqat yosh bilan emas, balki yosh va psixologik omillarning o'zaro integratsiyasi bilan belgilanadi. Shuning uchun pedagogik jarayonda differensial yondashuv – ya'ni yoshga mos kognitiv yuklama, affektiv qo'llab-quvvatlash va kommunikativ strategiyalarni uyg'unlashtirish – til o'qitish samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa

Talabalarning yoshi va psixologik xususiyatlari lingvistik kompetensiyani shakllanish jarayoniga bevosita va ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Yosh omili til o'zlashtirish uslubi va tezligini belgilasa, psixologik omillar ushbu jarayonning samaradorligi va barqarorligini aniqlaydi. Yosh talabalar nutqiy faollik, fonologik moslashuv va kommunikativ tashabbusda ustunlik ko'rsatadi, ular xatolarni tabiiy o'rganish bosqichi sifatida qabul qilgani bois erkinroq muloqot qiladi. Kattaroq yoshdagi talabalar esa tahliliy fikrlash va metakognitiv nazorat orqali grammatik aniqlik hamda leksik boylikda yuqori natijalarga erishadi, biroq yuqori xavotirlanish va nutqiy inhibitsiya og'zaki nutq faolligini cheklashi mumkin.

Lingvistik kompetensiya rivoji chiziqli jarayon emas, balki yosh, motivatsiya turi, o'z-o'ziga ishonch va ijtimoiy muhit kabi omillarning o'zaro integratsiyasi natijasidir. Intrinsik motivatsiya va past affektiv to'siqlar kommunikativ ravonlikni qo'llab-quvvatlash, tahliliy yondashuv va yuqori kognitiv yetuklik grammatik aniqlikni mustahkamlaydi. Shunday ekan, samarali til o'qitish jarayoni yoshga

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: W.H. Freeman.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.
3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum Press.
4. Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125–132.
5. Hu, R. (2016). The Age Factor in Second Language Learning. *International Journal of Applied Linguistics*, 8(2), 45–59 files01.core.ac.uk.

mos metodik strategiyalarni, psixologik qo'llab-quvvatlashni hamda xavfsiz kommunikativ muhitni uyg'unlashtirishni talab qiladi. Differensial va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv lingvistik kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini muvozanatli rivojlantirishga xizmat qiladi hamda talabalarning individual salohiyatini to'liq namoyon etish imkonini yaratadi.

6. Lenneberg, E. H. (1967). *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley.
7. Liu, W. (2025). Influence of age on second language acquisition. *Journal of Educational Psychology*, 117(1), 112–125 psycnet.apa.org
8. Ozfidan, B. (2019). A Literature-Based Approach on Age Factors in Second Language Acquisition. *International Journal of Instruction*, 12(3), 887–902 files.eric.ed.gov
9. Singleton, D. (2022). Age and Second Language Acquisition: A Critical Review. *Language Teaching Research*, 26(4), 501–520 psycnet.apa.org
10. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.